

Uta G. Poiger

Presley, igen – Ulbricht, nem?*

Rock and roll és női szexualitás a német hidegháborúban

Az Atlanti-óceán túlsópartjáról az 1950-es évek második felére Németországot is elérő rock and roll a lázadó fiatal férfiak mellett a fiatal nőket is a figyelem középpontjába állította. 1956 végén egy kelet-berlini napilap, a *Berliner Zeitung* Elvis Presley koncertjéről készült karikatúrája a kicsi, vékony előadót életnagyságnál nagyobb női lábak alatt ábrázolta. A rajzon Elvis egy nagy csapat, nála sokkal nagyobb lány előtt lépett fel, akik harisnyatartóikat és melltartóikat dobálták, és telt ajkaikat nyalogatták leplezetlen szexuális izgalmukban. A karikatúrához tartozó cikk a lányokat nevezte meg az Amerikából származó „kulturálatlanság” fő fogyasztóiként, és kifejtette, hogy a rock and roll csak a primitív emberek számára vonzó. Nyugat-Németországban is hasonlóak voltak az aggodalmak: egy interpretáció szerint a rock and roll női rajongói a „tizenöt évesek veszélyes szexualizációját” illusztrálták.¹

Ezekben a kijelentésekben ugyanazok a frázisok köszönnek vissza, csak még felháborodottabb hangnemben, mint amelyekkel a kelet- és nyugatnémet kritikusok már korábban is kirohanásokat intéztek az olyan táncok, mint a boogie, illetve a jazz-zene ellen. A kelet- és nyugatnémet hatóságok egyaránt politikai szemszögből tekintettek a férfi és női rock and roll-rajongók viselkedésére, bár a jelenség átpolitizálásának kelet- és nyugatnémet módja egyre inkább különbözött egymástól. A rock and roll eltérő kelet- és nyugatnémet megítélését három, egymással kölcsönösen összekapcsolódó problémakör alakította: a kontrollálatlan női szexualitás, a férfi agresszió miatti félelem, illetve a faji különbözőség kérdése. A női rock and roll-rajongók viselkedése nyilvános táncrendezvényeken, koncerteken és az utcán megkérdőjelezte a női viselkedés hagyományos társadalmi normáit, melyek visszaállítását a kelet- és a nyugatnémet hatóságok

* Uta G. Poiger: Presley, Yes – Ulbricht, No? Rock and Roll and Female Sexuality in the German Cold War. In: Uta G. Poiger: *Jazz, Rock and Rebels. Cold War Politics and American Culture in a Divided Germany*. (Studies on the History of Society and Culture 35.) University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 2000. 168–205. Az Uta G. Poiger monográfiájának ötödik fejezetét tartalmazó fordítás a University of California Press engedélyével készült. A fejezetet hosszúsága miatt nem teljes terjedelmében közöljük. (A Szerk.)

¹ Appell an den Urmenschen. *Berliner Zeitung* 1956. december 13.; H. Heigert: Ein neuer Typ wird produziert: Der Teenager. *Deutsche Jugend* 1959. 3, idézi: Bertram – Krüger 1985: 94. (A szövegben hivatkozott periódikákban megjelent cikkek, illetve levéltári dokumentumok címeit eredeti alakjukban, a lábjegyzetekben közöljük. – A Szerk.)

egyaránt kulcsfontosságúnak tekintették.² A cikkszerzők aggódtak amiatt, hogy az ilyen nők rossz hatást gyakorolnak a fiatal férfiakra, gyengévé teszik őket, de egyszersmind túlzottan agresszív viselkedést is kiváltanak belőlük. A női rock and roll-rajongók viselkedésével kapcsolatos, ilyesfajta félelmek szorosan kapcsolódtak a férfiak lázadó hajlama miatti aggodalomhoz. Ugyanakkor a rock and roll körüli közfelháborodás fényében még kirívóbbnak tűnt az ellentét a rock and roll lázadó hívei, valamint a szolid és tiszteletre méltó jazz-zenészek és rajongóik képe között, melyet a kelet- és nyugatnémet jazzélet szervezői – egyre növekvő sikerrel – rajzoltak meg az 1950-es évek közepére.* [...]

A rock and roll megkérdőjelezte a kelet- és nyugatnémet nemzeti identitás-konstrukciókat, mivel a németek úgy tekintettek rá, mint fekete, vagy fekete hatásra létrejött zenére, amely aláássa a hagyományos férfi és női viselkedési normákat. A rock and roll-zenészekre és rajongóikra vonatkozó kritikákban a szerzők újra megerősítették a fogyasztás, a szexualitás és a női természet közötti kapcsolódási pontokat. A zenészeket és rajongóikat érintő támadások nagy része faji utalásokat és sztereotípiákat tartalmazott, mivel a németeknek az amerikaiaknál hosszabb időbe telt, hogy a rock and rollra „kifehérített” zeneként tekintsenek.³ A gondolatilag a feketékkel és a gátlástalan szexualitással összekapcsolt rock and roll ugyanúgy, mint a korábbi időszakban a jazz, fenyegetést jelentett a háború utáni Kelet- és Nyugat-Németországra nézve. Először sem a kelet-, sem a nyugatnémet vezetők nem gondolták azt, hogy a rock and roll-rajongók tevékenysége ártalmatlan: a hatóságok mindkét oldalon németellenesnek tekintették a kontrollálatlan női szexualitást, és a fekete kultúrával kapcsolatos asszociációk miatt azt elfogadhatatlannak bélyegezték. A kultúra folyamatos átpolitizálásának kontextusában, amely a háború utáni időszakot jellemezte, és az 1950-es évekre újraéledő fogyasztói társadalommal kapcsolatos félelmek közepette, sok kelet- és nyugatnémet vélemény a fiatalok nyílt lázadásának tekintette a rock and roll-rajongók viselkedését. A politikusok és az ifjúsági szervezetek figyelmére is érdemes, politikai fenyegetést hordozó jelenséggként tekintettek a lányok bekapcsolódására a rock and roll-kultúrába és annak a fekete amerikai kultúrához kötődő gyökereire.

Ugyanakkor a rock and roll fogadtatásának története – a jazz történetéhez hasonlóan – egyben a két német állam közti, növekvő különbség története is. Az 1950-es évek végére a nyugatnémet hatóságok sokkal kevésbé érezték magu-

² Írásomban elsősorban arra koncentrálok, hogyan kerültek a fiatal nők a rock and roll iránti lelkesedésük miatt a figyelem középpontjába. Az amerikai helyzetre vonatkozóan: Echols 1992. Az amerikai és a brit tizenéves lányok rock and roll iránti rajongásáról lásd még Breines 1992: 151–166; Ehrenreich – Hess – Jacobs 1986. Nyugat-Németországra vonatkozóan: Carter 1984; Delille – Grohn 1985.

* A könyv korábbi fejezeteiben a szerző részletesen is elemzi a jazz és a fiatalok, illetve a jazz és a hatalom kapcsolatát. (A Szerk.)

³ Erd 1989. Az 1950-es évek kettészakított Németországában a rock and roll szerepéről lásd még Maase 1992; Rauhut 1993; Bloemeke 1996; Ryback 1990. A rock and roll szerepéről a faji határok átlépésében az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában lásd elsősorban Marcus 1982; Lipsitz 1982; Martin – Segrave 1988; Friedlander 1996.

kat a rock and roll-rajongók által fenyegetettnek, mint keletnémet kollégáik. Amíg a nyugatnémet társadalomkutatók, a szórakoztatóipar és a hivatalnokok sikeresen „megszelídítették” a zenét, addig a keletnémet funkcionáriusok nyíltan üldözték a rock and roll-rajongókat. Az 1950-es évek második felében két teljesen eltérő politikai és társadalmi rendszer igyekezett a hatalmát megerősíteni, és különböző stratégiákat dolgozott ki arra nézve is, hogy miként fékezzék meg a lázadó fiatalokat – és egymást. A rock and roll körüli összeütközések is azt mutatják, hogy az egyre egyenlőtlenebbé váló hidegháborús küzdelmek közép-pontjában is valójában a fogyasztás kérdése állt. A rock and roll esetében ekkor a lányok és a nőiesség megítélése jelentette a probléma sarokkövét. [...]*

KELET- ÉS NYUGATNÉMET NŐI ROCK AND ROLL „HISZTÉRIA”

1957 tavaszán több nyugatnémet publicista még mindig abban reménykedett, hogy az Elvis Presley körüli amerikai „tömeghisztéria” megmarad kizárólag az Egyesült Államokra korlátozódó jelenségnek, és nem keríti hatalmába Németországot is. Ellenkező bizonyítékok dacára újságcikkekben állították szembe az amerikai tizenévesek „hisztérikus” viselkedését a német lányok „racionálisabb” reakcióival. Az újságírók dicsérték a német lányokat, akik a *Love Me Tender* című film láttán állítólag arra buzdították Presleyt, hogy szabaduljon meg a sminkjétől.⁴ Egy nyugatnémet újság megkönnyebbülését fejezte ki amiatt, hogy a német nők, ellentétben amerikai társaikkal, nem „olvadtak el” Elvis széles, lágy – és szembetűnően férfiatlan – arcának látványától. A német lányokat úgy ábrázolták, mint akiket nem szédített meg Presley szemfestéke és egyedülállóan amerikai érzékisége.⁵

Ugyanakkor más tudósítások tanúsága szerint a kelet- és nyugatnémet lányok és fiúk is szerették a rock and rollt. 1956-ra Presley lemezeit sokan vásárolták, annak ellenére, hogy a német rádióállomások nem játszották a zenéit. Több tényező is hozzájárult a rock and roll németországi sikeréhez: a negatív sajtómegjelenések, a Radio Luxemburg, az AFN,** a BFN*** rock and rollt sugárzó

* Az itt következő, a fordításban nem közölt alfejezetben a szerző Elvis Presley 1956–1957-es feltűnésének amerikai reakcióit, illetve ennek a német újságokban történő interpretációját mutatja be röviden. (A Szerk.)

⁴ Nun ja, man lacht. *B. Z.* 1957. április 15. Lásd még: Zwischenrufe: So ein Himbeerbubi! *Der Tag* 1957. április 13; Ade, Du Himbeerbubi. *Berliner Morgenpost* 1957. április 13; New York empfíndet anders als Berlin. *Telegraf* 1957. május 26.

⁵ Pulverdampf und heiße Lieder. *Die Welt* 1957. április 13; Nun ja, man lacht. *B. Z.* 1957. április 15.

** American Forces Network (AFN): a Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) állomásozó amerikai katonaság rádióadó rendszere. (A Szerk.)

*** British Forces Network (BFN): az NSZK területén állomásozó brit katonaság rádióadó rendszere. (A Szerk.)

zenei műsorai, a zenegépek elterjedése az alkoholmentes üdítőket árusító büfékben, és több rock and roll-film Haley vagy Presley főszereplésével.⁶

Egy berlini lap már 1956 októberében arról számolt be, hogy a Hot-House nevű, nyugat-berlini klubban a „rock and roll uralkodik”. A cikk rámutatott, hogy a lányok sokkal gyakorlottabb rock and roll-táncosok, és szívesebben veszik saját maguknak a kólát, minthogy valami alkalmi srác összetapossa a divatos cipőjüket. Sőt, nem ritkán hátat fordítva a nehézkes fiatalembereknek, a barátnőjüket húzzák be a táncparketre! A rock and roll a hagyományos táncstílusok teljes fellazulását hozta magával, megkérdőjelezve *a férfi vezet és a nő követi* klasszikus elv kizárólagosságát. Emiatt írta egy nyugatnémet kommentátor 1956-os jellemzésében, hogy a rock and roll-táncosok olyanok, mint a „vad barbárok extázis közben”, és kifejezte abbéli aggodalmát, hogy a táncuk „vulgáris és erotikusan kifejező mozdulatokká degenerálódott”. A nők és férfiak feldobálták egymást a levegőbe, és a rock and roll-táncosok gyakran csak kézen fogták egymást, így partnerüktől függetlenül alakíthatták saját mozdulataikat. Ez a „nyitott tánc” még azt is lehetővé tette, hogy a lányok nyilvánosan egymással táncoljanak. A rock and rollhoz kötődő dinamikus táncstílus teljes mértékben megváltoztatta a nemekre jellemző hagyományos viselkedési normákat, mivel a lányok egyre nagyobb számban és egyre határozottabban nyilvánították ki függetlenségüket, és utasították el a régi táncstílusok által hatásosan szimbolizált férfiúi irányítást.⁷ [...]

Sok szülőt megdöbbenetettek az újságokban megjelenő tudósítások a lányaik és fiaik viselkedéséről; gyakran úgy reagáltak milderre, hogy megtiltották gyerekeiknek a rock and roll hallgatását az otthoni rádión vagy az újonnan vásárolt lemezjátszón. Némelyik szülő a sajtóban megjelent cikkeknel is nyíltabban tett rasszista megjegyzéseket, 1945 előtti kifejezésekkel utasította el a rock and rollt mint „néger” sőt „nigger” zenét, amelyet zsidók készítettek.⁸ Amikor egy dühös apa elolvasta a feliratot fia *Fats Domino* lemezén, és megtalálta rajta az (afro-amerikai) producer, Dave Bartholomew nevét, így kiáltott fel: „Zsidó! Az egészet a zsidók csinálták!”⁹ Ez a szülők részéről tapasztalható, nyílt rasszizmus – amely már sem Kelet-, sem Nyugat-Németországban nem volt elfogadható – hozzájárult ahhoz, hogy a kamaszok úgy érezzék, valami radikális dologban vesznek részt.

A nyugatnémet ifjúsági magazin, a *Bravo* ambivalens módon kezelte a rock and roll fekete eredetét; valószínűleg egyszerre akarta a tizenévesek és szüleik előtt is vonzó színben feltüntetni ezt a zenei irányzatot. Az első német rock and roll-táncverseny hirdetésében a *Bravo* hangsúlyozta, hogy a rock and roll

⁶ Elvis, the Pelvis. *Der Spiegel* 1956. december 12; Bloemeke 1996: 40, 89–90. A német rádióadóktól modern amerikai zenét követelő tizenévesekről: Grotum 1994: 167–168.

⁷ Waden aus Gummi rollen im Hot-House. *Depesche* 1956. október 23; Außer Rand und Band. *Beratungsdienst Jugend und Film* (1.) 1956. november, BVII. Lásd még: Bravo sucht den deutschen Meister im 'Rock and Roll'. *Bravo* 1956. november 13; Selbstmörder empfohlen. *Junge Welt* 1957. június. A fiatalok táncát a női önkifejezés és/vagy alávettség, valamint a női gyönyör kifejezési eszközeként vizsgáló szakirodalomra példa: Frith – McRobbie 1990.

⁸ Klaus Theweleit idézi: Bloemeke 1996: 120.

⁹ Bloemeke 1996: 120.

a „négerek” közt keletkezett: „Ők forróbban, meggyőzőbben játszották, jobban, szabadabban és elegánsabban táncolták.” A *Bravo* üzenete ellentmondásos volt: a „négerekkel” való összehasonlítások az új zenei stílus botrányos jellegét hangsúlyozták, ugyanakkor a *Bravo* magazin hozzászólásai éppen a máshol „botrányosnak” tekintett jellemzői miatt értékelték nagyra a feketék stílusát. A *Bravo* végső soron arra buzdította a német fiúkat és lányokat, hogy próbálják ki ők maguk is ezt az afroamerikai eredetű táncstílust.¹⁰

A rock and roll női rajongói közt terjedő, botrányos divat miatt Keleten és Nyugaton egyaránt nőtt az aggodalom. A kritikus kortársak szemében eme lányok kinézete egyet jelentett a nőiség elvesztésével.¹¹ Egy nyugatnémet kritikus így írja le egy szókimondó Elvis-rajongó lány külsejét 1958-ban: „boka-lengetős nadrág, komikus dzseki, savanyú káposzta kinézet, vécékefére emlékeztető megjelenés”.¹² A felháborodott kritikus nyilvánvalóan túl soványnak találta a lányt, vagy túl nagy melleit és nagy szénaboglya haját kifogásolta. Mások a lófarok-frizurás lányok fiús külsejére tettek megjegyzéseket.¹³ A fiatal lányok a Német Demokratikus Köztársaságban (NDK) is szívesen viseltek farmert és testre simuló nadrágokat rövid felsőkkel – eme női ideálokat a nyugati minták határozták meg. Egy keletnémet ifjúsági magazin egy fiatalokú bűnözőkről szóló cikkében úgy mutatta be a szűk nadrágot és rövid dzsekit viselő lányokat, mint akik főleg fiús körökben forgolódnak.¹⁴ A keletnémet cikkek gyakran nagyon ellenségesek voltak ezzel a divatiránnyal szemben:

„Az effajta női lényeket a férfiaktól csak a hajuk különbözteti meg, amelyet rendszeresen patkányok rágnak, olyan mértékben, hogy a szemlélő végül már nem tudja eldönteni, hogy a rágszálók a fejekben vagy azokon kívül okoztak-e nagyobb kárt.”¹⁵

Korábban a nőknek csak különleges szükséghelyzetekben néztek el, ha nyilvánosan férfiruhát viseltek, például a háború idején, vagy közvetlenül a háború utáni időszakban. Az új divat követésével sok német lány utasított el nyíltan a számára rendelkezésre álló, társadalmilag elfogadott női modelleket: a kontyba tűzött hajú, smink nélküli „tisztá” német nő nácik által elfogadott modelljét

¹⁰ Wer wird deutscher Meister im Rock and roll? *Bravo* 1956. december 9.

¹¹ A rock and roll-táncosok képeit lásd *Bravo* 1956. november 13. A szűk farmert viselő, Elvis-rajongó lányok leírásáról: Unsere Meinung. *Die Welt* 1958. október 5. A divatot a politikai és a társadalmi harc részének tekintő, jó meglátásokat tartalmazó elemzés: Roberts 1993.

¹² *Nürnbergischer Nachrichten* 1958. február 7.

¹³ Nyugatnémet kommentár, idézi: Lamprecht 1965: 14.

¹⁴ Jugend zwischen 18 und 22 Uhr. *Junge Generation* 1958. (1.) 2. 17–22.

¹⁵ A keletnémet sajtót idézi: Alter Feind – neu entdeckt. *Kölnische Rundschau* 1958. augusztus 6.; lásd még: Enge Pullis als Klassenfeind. *Der Tag* 1958. május 9. Egy hivatalos jelentés pedig arról panaszkodott, hogy amikor egy állami ifjúsági klubban kitétték az orosz űrhajós, Gagarin képét, egy nyugatnémet újságból kivágott, lengén öltözött lány képét tették mellé. Einschätzung der Entwicklung der Jugendclubs. 1961. augusztus 8. LAB (STA) Rep. 121. No. 62.

(amelyet a nyugatnémet konzervatívok továbbra is ideálisnak tartottak) ugyanúgy, mint a keletnémet dolgozó nő/családanya aszexuális képét.¹⁶

A fiúk is ellenséges reakciókat tapasztalhattak azonban, amikor Presley hajviseletét vagy mozgását próbálták meg utánozni. Egy nyugatnémet tizenéves visszaemlékezett rá, hogy szülei reakciójától félve titokban növesztette „Elvis frizuráját”, és amikor apja nem látta, gyorsan homloka elé kanyarította a hosszabb hajtincset. Egy kelet-berlini fiú az „Elvis” becenevet vette fel, és igyekezett példaképéhez hasonlítani hajviseletében, illetve abban is, ahogyan az ajkait mozgatta. Kelet- és Nyugat-Németországban egyaránt kialakult öltözködési normák írták elő a fiatalok számára az elfogadott ruházatot. Nyugat-Berlin egyik iskolájában például a lányokat kötelezték a szoknya viselésére, míg a keletnémet iskolákban tilos volt farmert hordani.¹⁷

A rock and roll-rajongók viselkedése és megjelenése Keleten és Nyugaton egyaránt azzal járt, hogy a rock and roll fogyasztása kifejezetten mindenkit érintő társadalmi kérdésként jelentkezett, felszínre hozva a férfi lázongással és a női prostitúcióval kapcsolatos, hagyományosan az utcához kötődő polgári félelmeiket. A kelet- és nyugatnémet hivatalnokok számára az volt a legaggasztóbb, hogy a lányok most már ugyanúgy viselkedtek, mint a fiúk. A nyugatnémet városokban mindkét nemhez tartozó tizenévesek táncoltak a mozielőadásokon. Presley *Love Me Tender* című filmjének bemutatói alatt például a lábukkal dobogták a ritmust, és bekapcsolták az ébresztőórákat. A fiatalok olyan filmekből tanulták a mozdulatokat, mint a *Rock Around the Clock* és a *Love Me Tender*. Keleten és Nyugaton is előfordultak olyan esetek, amikor a filmek után a fiatalok az utcán táncoltak. Szüleik nagy rémületére ezek a megmozdulások időnként lármás rendbontásba torkollottak.¹⁸ Egy müncheni utcai jelenet szemtanújának elmondása szerint a lányok jóval kevesebben voltak ugyan, extravagáns öltözköik és szabados viselkedésük miatt mégis sokkal feltűnőbbek voltak a fiúknál.¹⁹ Az NSZK-ban munkásosztálybeli viselkedésként azonosították ezt a fajta „vad táncolást”, amit a rock and roll – és korábban a boogie – jelentett, és a cikkírók egyre inkább azt hangsúlyozták, hogy a „tisztességes” közép- és felsőbbosztálybeli jazz-rajongók elutasították a boogie és a rock and roll táncolását mint „nyilván-

¹⁶ Sollen Schulmädchen Hosen tragen? *Spandauer Volksblatt* 1957. november 6. A nemzetiszocialista nőképekről: Wittrock 1983.

¹⁷ Krüger (Hrsg.) 1985; Czak 1996; Carter 1984: 201; interjú Wolfgang Hillével.

¹⁸ Mein Leben ist der Rhythmus. *Berliner Morgenpost* 1958. november 1.; beszámoló a *Love Me Tender* bemutatójáról: *Beratungsdienst Jugend und Film* (2.) 1957. március, BVIII; beszámoló a *Loving You* nyugat-berlini bemutatójáról: Gold aus heißer Kehle. *Beratungsdienst Jugend und Film* (3.) 1958. február, BII. Kelet-Németországgal kapcsolatban lásd Hentschel, Abteilung Kultur, Rat der Stadt Halle to Folkmann, Referat Musik, Ministerium für Kultur. 1957. szeptember 24., BArch P DR1, No. 243; Protokoll über einen Erfahrungsaustausch über die Arbeit der Jugendklubs in der DDR. 1960, JA-IzJ A6724. (A továbbiakban: Erfahrungsaustausch. 1960, JA-IzJ A6724.)

¹⁹ Außer Rand und Band. 2. Teil. *Beratungsdienst Jugend und Film* (2.) 1957. január.

nos magamutogatást”.²⁰ Az NDK-ban bizonyos állami klubok kifejezetten rossz hírűnek számítottak, mivel ott a fiatalok rock and rollt hallgathattak, és egymást elengedve táncolhattak. 1957-ben az egyik Karl-Marx-Stadt-i klubot „rock and roll teremként” vagy „fiatalok bordélyházaként” emlegették. Egyes szülők nem engedték lányaikat ezekbe a klubokba, miközben az állami hivatalnokok komoly erőfeszítésekkel igyekeztek javítani a helyzeten.²¹

1956 után egyre több és több női rock and roll-rajongó kérdőjelezte meg a női (szexuális) passzivitás kelet- és nyugatnémet eszményképét. Ezzel egyidejűleg a kelet- és nyugatnémet sajtó reakciói ingadoztak aközött, hogy figyelmen kívül hagyják a kérdést, illetve hogy túlfűtött támadásokat indítanak ellene. Így a kelet- és nyugatnémet újságok nem írtak például az 1958-as nyugat-berlini Bill Haley-koncerten női botrányokozókról, bár a nyomtatásban megjelent képek némelyikén tisztán lehetett látni, hogy fiúk és lányok is dobálták a székeket.²² Egyes hivatalnokok a lányok akcióit jelentéktelennek tartották: a hannoveri államügyész azért ejtette a vádat két lány ellen, akiket egy zavargás alkalmával tartóztattak le, mert véleménye szerint a lányok nem rendelkeztek a lázadó férfiak támogatásához szükséges „tudatossággal”.²³ Ugyancsak szélsőségesen – bár ellenkező előjellel – kezelte a kérdést az a nyugatnémet újság is, amelyik egy *Halbstark** bűnöző arcát használta fel a rock and roll-rajongó lányok elleni támadáshoz. Ebben az esetben egy Presley-rajongó lányt „tipikus női *Halbstarke*”-nak nevezték, akinek „lobogó sörénye, pattanással teli arca, nagy, bordóra festett szája és feketével körberajzolt szeme” volt.²⁴

Az elfogadott nemi (*gender*) normák szerint a lányoknak a potenciális barát-nők és feleségek hagyományos szerepeihez kellett ragaszkodniuk, az újságokban az ezzel ellentétes viselkedés kapta a legnagyobb kritikákat. Elvis Presleyt nyilvánosan férfi-ideállá kikiáltva, a lányok Keleten és Nyugaton is újradefiniálták a férfiaság és a nőiesség normáit. Elvis egyik női rajongója, az ideálja

²⁰ Kann der Jazz unserer Jugend schaden? *Die Welt* 1957. július 21. 1956–1957-ben a rock and rollt és a boogie-woogie-t gyakran nem egyértelműen elkülönítve emlegették.

²¹ Erfahrungsaustausch. 1960, JA-IzJ A6724. Lindner (1983: 193) leszögezte, hogy a deviancia definiálása nemek szerint meghatározott.

²² Der Sportpalast-ein Hexenkessel. *Spandauer Volksblatt* 1958. október 28.; Tumulte im Sportpalast. *Telegraf* 1958. október 28. Lásd még a székeket hajigáló lányokat és fiúkat ábrázoló fotókat: Wer hat schuld an Rock- 'n' Roll-Krawallen? *Die Welt* 1958. november 8. Oral history visszaemlékezések a zavargásokban részt vevő lányokról: Bertram – Krüger 1985.

²³ Hannover körzeti államügyészt idézi Grotum 1994: 113.

* Az 1950-es években a *Halbstarken* megnevezést a főként munkásszarmazású, viselkedésükben és öltözködésükben a kor amerikai férfi filmsztárjait (James Dean, Marlon Brando) utánzó, fiatal nyugatnémet férfiak csoportjaira alkalmazták. A hatalom által manipulált közbeszédben ezzel a megnevezéssel illették az erőszakos viselkedésű, illetve bűnöző fiatalokat is, tudatosan összemosva így a különböző – a hatalmat gyakorlók izlésének nem megfelelően viselkedő – ifjúsági csoportokat. Magyarországon talán leginkább a „jampec”, illetve későbbi megnevezései: a „huligán” és a „galeri” adja vissza e kifejezés jelentését. A témával Poiger bővebben foglalkozik könyvének *The Wild Ones* című fejezetében. (A Szerk.)

²⁴ *Nürnbergischer Nachrichten* 1958. február 7. Lásd még a farmeres-pulóveres „halbstarker Teenager” lány leírását: Mit Caterina Valente in die Scala. *Mannheimer Morgen* 1957. január 18.

egyik filmjéről megjelent negatív kritika miatt, írt az egyik nyugatnémet újság szerkesztőjének, akit levelében „kövér, öreg, rosszindulatú törpének, irigy kutyának és vén trotlinak” nevezett.²⁵ Szintén 1958-ban, a Nyugat-Berlin felsőbb osztálybeli körzetének számító Wilmersdorf egyik rajongói klubjában a lányok úgy fogalmaztak, hogy Elvisnek nagyobb sikere van náluk, mint kritikusainak.²⁶ A kelet-berlini lányok farmerük hátulján viselték Presley nevét, így jelezve elkötelezettségüket.²⁷ Ezek a lányok a nyilvánosság előtt vállalták szexuális vágyaikat, kinyilvánították jogukat a párválasztáshoz, és egy „lágyabb, megértőbb férfit” láttak Elvisben. Az így kialakított férfikép jegyében egyaránt elutasították a *Halbs-tarken* szubkultúrákat jellemző agresszív férfiaságot, valamint az 1950-es évek közepén az újrafegyverkezés során Kelet- és Nyugat-Németországban ideálisnak kikiáltott, visszafogott és az irányítást kezében tartó férfi alakját.²⁸ A munkásosztályból induló, lázadó viselkedés egyre nagyobb mértékben terjedt el a közép- és felsőbb osztálybeli lányok körében is, és ez egyre jobban fenyegette azokat az ideológiákat, amelyek a női szexualitást mindkét Németországban a házasságra és az anyaságra akarták korlátozni.

A férfi és női viselkedés társadalmilag elfogadott normáival szembeni kettős ellenállás, valamint a faji határok átlépése volt az a két legfontosabb tényező, amely miatt a rock and roll vonzó táncstílussá, Elvis pedig fontos személlyé válhatott a kelet- és nyugatnémet lányok számára. Az amerikai és a német rock and roll-rajongó lányokról szóló, negatív beszámolók és a szülők rosszallása ellenére, vagy talán éppen ezért, sok német lány nyilvánította ki Elvis iránti rokonszenvét. Presley női rajongói Németországban ugyanúgy, mint az Egyesült Államokban, kétségbe vonták a férfiaság hagyományosan elfogadott normáit; ugyanakkor a lányok vonzódása Elvishez és a rock and rollhoz a feketékkel kapcsolatos asszociációk miatt még radikálisabban kérdőjelezte meg a hagyományos női viselkedés alapjait. A német kontextusban különösen radikális cselekedetnek számított, ha egy fiatal nő olyan stílusirányzatot követett, amelyiket a feketékkel lehetett kapcsolatba hozni, mivel a feketék a zsidókkal, a cigányokkal és az ázsiaiakkal együtt szexuális agresszorként jelentek meg a nemzetiszocializmus idején és a háború utáni években is. Az államilag támogatott normákat megkérdőjelezők a „rosszlány” kategóriába kerültek. A fiatal nők érdekes módon használták ki ezt a pozíciót; ezáltal egyrészt nyomatékosították korosztálybeli különbségüket az idősebb generációktól, másrészt megpróbálták újraértelmezni a férfiasággal és nőiességgel kapcsolatos uralkodó elgondolásokat, amelyek, amint láttuk, mind-

²⁵ *Nürnberger Nachrichten* 1958. február 7.

²⁶ Levél a szerkesztőnek: Elvis Presley Club, Berlin Wilmersdorf. *Tagesspiegel* 1958. február 2.

²⁷ Elvis Presley und die schauen Puppen. *Berliner Zeitung* 1958. augusztus 8.

²⁸ Hasonló elemzés a rocksztárok szerepéről a lányok életében: Frith – McRobbie 1990; Maase (1992: 132–135) felvetette annak lehetőségét, hogy a lányok ideáljai hozzájárulhattak egy, nem a katonaiidealón alapuló férfiaság-szemlélet kialakulásához. Az elemzés azon pontja azonban, amelyik a női rabszolgatermészet megnyilvánulásának tekinti a lányok rajongását Presley és más sztárok iránt, eltúlozza azt, hogy a lányoknak milyen mértékben volt fontos a férfiak elismerése önmaguk meghatározásakor.

két államban az újjáépítés alapvető sarokköveit jelentették. Biztosan állíthatjuk, és efelől a Kelet- és Nyugat-Németországban tapasztalt konzervatív reakciók sem hagytak kétséget, hogy a rock and roll-rajongók konkrét politikai fenyegetést jelentettek a fennálló rendre nézve.²⁹

NYUGATNÉMET ELNYOMÁS ÉS KELETNÉMET INGADOZÁS

[...] 1956 decemberében a nyugat-berlini *Blickpunkt*, a *Landesjugendring* ifjúsági szervezetek felhivatalos berlini egyesületének magazinja megjelentetett egy karikatúrát *Hogyan kell rock and rollt táncolni?* címmel. A kép közvetlenül összekapcsolta az egyenlő jogokról szóló vitát és a rock and rollt. A rajzon egy fiút és egy lányt látunk, akik egyforma pólót és szűk hosszúnadrágot viselnek. A fiú éppen felugrik a levegőbe, és hasba rúgja a lányt. A képaláírás szerint: „A nőknek is ugyanolyan jogaik vannak, viselkedjünk velük eszerint.” Ez a karikatúra ugyanazt az érvet igyekezett alátámasztani nyíltan nőgyűlölő módon, amit az egyenlő jogok nyugatnémet ellenzői hangoztattak ugyanebben az időben. Az egyenlő jogok, szerintük, a nők számára – ugyanúgy, mint a divat terén és a rock and roll-táncosok önállóan megtervezett mozdulatai esetében (amelyek eltörölték a nemek közti különbségeket) – annak a férfi támogatásnak és védelemnek az elvesztését jelentenék, amelyik a nemek közti feladatok újraalkotott nyugatnémet rendszerének a központi momentuma volt. A politikai vitákra vonatkozó, ennyire nyílt utalások ugyan egyre ritkábbak lettek, de a rock and rollra vonatkozó nyugatnémet reakciók középpontjában továbbra is – szinte változatlanul – a férfi és női viselkedés hagyományos normái álltak.³⁰

Miután a nyugatnémet parlament 1957-ben elfogadott egy szigorúnak számító ifjúságvédelmi törvényt, a CDU/CSU-frakció egyik tagja,* Elisabeth Pitz-Savelsberg azt követelte, hogy az új szabályozást alkalmazzák a rock and rollal kapcsolatban is. Pitz-Savelsberg fontos szerepet játszott abban, hogy az országgyűlés elfogadta ezt a szigorúbb törvényt. Az új törvény annak érdekében, hogy a nyilvános helyeken megvédje a fiatalokat, tizenhatról tizennyolc évre emelte a szórakozóhelyek, úgymint bárók, tánctermekek, kaszinók és filmszínházak látogatásának korhatárát. [...]

A nyugatnémetek főleg akkor érezték úgy, hogy védekezésre kényszerülnek, amikor 1956-ban és 1957-ben egyes keletnémet vélemények azt sugallták, hogy az amerikai eredetű divatirányzatok és stílusok hozzájárulhatnak a kapitalista

²⁹ Burleigh – Wippermann 1991. A háború utáni években a megszálló hadsereg katonái közül a nemi erőszakot elkövetőket Nyugaton legtöbbször fekete amerikaiként ábrázolták, Keleten pedig mongolként Grossmann (1997: 47–48).

³⁰ Wie tanzte man Rock and roll. *Blickpunkt* 1956. december 24. Az új családjogi törvénnyel kapcsolatosan kirobbant vitákról: Moeller 1993: 6. fejezet.

* Christlich Demokratische Union Deutschlands (CDU): Német Kereszténydemokrata Unió; Christlich-Soziale Union in Bayern (CSU): Bajor Keresztényszociális Unió. (A pártok megnevezésénél megőriztük az eredeti német alakot – A Szerk.)

rendszerrel és a nyugatnémet katonai szolgálattal szembeni ellenálláshoz. A szovjet kommunista párt XX. kongresszusa utáni rugalmasabb időszakban Kelet-Németországban még gyakran hangoztatták ezt a véleményt, de ahogy az állampárt vezetése újra megerősítette tekintélyét, minden engedékenységgel kapcsolatban gyorsan a korábbi álláspontra helyezkedett. Eszerint az amerikai tömegkultúra folyamatos fenyegetést jelentett a szocializmusra nézve. Az enyhülés rövid időszaka után tehát a keletnémet hatóságok visszatértek ahhoz a nézethez, hogy az amerikai kommersz zene dekadens; a rock and roll pedig megvető támadásaik szokásos célpontja maradt.

A keletnémet hivatalos közegek a kispolgári erkölcsre támaszkodva még nyugatnémet kollégáiknál is hatékonyabban alkalmazták a hidegháború eszközeit, hogy visszaszorítsák a női szexualitás nyilvános fitogtatásának minősülő képeket és viselkedésmódokat, melyeket a férfiakra nézve feminizáló hatásúnak tartottak. Például egy 1957-ben megjelent keletnémet hivatalos kézikönyv, amely leírta, hogyan kell gondolkodnia és viselkednie egy keletnémet katonának, kulcsfontosságú momentumként emelte ki, hogyan kell helyesen táncolni, és hogyan lehet sikeresen ellenállni a nyugati ideológiáknak. A kézikönyv azzal vádolta a fasisztának bélyegzett nyugatnémet kormányt és a *kapitalistákat*, hogy boogie-woogie-val, rock and rollal, pornográfiával és filmcsillagok melleivel csábítják a tizenéves nyugatnémet fiúkat a hadseregbe, és ezáltal az NDK, valamint szövetségesei elleni agresszióra. A kézikönyv magabiztosan állította, hogy a keletnémet tizenévesek hosszú távon ellen tudnak majd állni ezeknek a kísértéseknek. Ugyanakkor megismételte azt a gondolatot, amelyik egyaránt fontos szerepet játszott az amerikai tömegkultúra elleni kelet- és nyugatnémet támadásokban: az amerikai kultúra fogyasztása a női szexuális magamutogatással és a túlzott férfi agresszióval van kapcsolatban. Ez *fasiszta* viselkedésmód, így összeegyeztethetetlen a német férfiaság és nőiesség eszményképével.³¹

A keletnémet hivatalnokok számos intézkedést hoztak saját területükön, hogy csökkentsék a nyugati befolyást, különösképpen a rock and roll hatását. 1957 augusztusában például a Kulturális Minisztérium egyik tisztviselője nyíltan utasította az állami koncertszervező ügynökséget, hogy tegyen lépéseket a rock and roll terjedésének megakadályozására, mert ez a fajta zene és tánc az amerikai életvitelre jellemző „elkorcsosulást” reprezentálja.³² [...] Ugyanebben az évben Alfred Kurella, a Politikai Bizottság (Politbüro) újonnan létrehozott Kulturális Bizottságának a vezetője – az SED* főtitkárának, Walter Ulbrichtnak lelkes támogatója – azt javasolta az SED Kulturális Konferenciáján, hogy szenteljenek nagyobb figyelmet más szocialista országok zenéjének és táncainak. A boogie és a rock and roll szerinte „elhalványulna a tadzsik, kazah és más táncok ritmusának

³¹ Prötsch 1957.

³² Uszkoreit zu Deutsche Konzert- und Gastspieldirektion, 1957. augusztus 21. BArch P DR1, No. 243.

* Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED): Német Szocialista Egységpárt. (A Szerk.)

és dallamainak tüze mellett”.³³ Egyes klubok és bárók ilyen kiírásokat helyeztek el: „Farmerban tilos a belépés” vagy „Tilos külön táncolni”.³⁴ A következő évben egy új törvény, az úgynevezett 60:40 szabály elrendelte, hogy a nyilvános zenei programoknak csak 40 százaléka lehet nyugati importzene, és ezt a rádióműsoroktól a wurlitzereken át a táncmulatságokig minden nyilvános eseményre kiterjesztették. A zenekaroknak tanúsítványok megszerzésével kellett bizonyítaniuk, hogy megfelelő zenét játszanak (az elvárásoknak megfelelően nem amerikai importzenét) megfelelő divat szerint („forró” ritmusok hangsúlyozása nélkül). Az állami hivatalnokokkal való találkozások alkalmával a zenekarok vezetői kifejtették, hogy nehéz lesz betartani ezeket a rendelkezéseket, mivel a közönség a nyugati slágereket követeli tőlük.³⁵

A rock and roll terjedésének megakadályozására született rendelkezéseket nehezen lehetett betartatni. Több állami ifjúsági szervezet által működtetett ifjúsági klubban hallgattak továbbra is nyugati rádióadókat, és ezeken a helyeken szinte kizárólag nyugati zenét játszó zenekarok léptek fel, vagy ilyen felvételeket játszottak. Sok esetben azonban a vendégeknek csak a zárás előtti utolsó tizenöt percben nyílt lehetőségük a nemi szerepeket alapjaiban megrengető „nyílt táncra”. Helyi szinten az FDJ* is úgy reklámozta programjait, mint amelyek teljesen különböznek a „vasárnapi iskolás táncstermi mulatságoktól”. Sok keletnémet megtapasztalta, hogy az FDJ szervezésű táncok hangulata valóban teljesen eltér a máshol tapasztalt merev légkörtől, főként a templomi rendezvényekétől.³⁶

Ezeknek a problémáknak a kiküszöbölésére 1958 után a funkcionáriusok elkezdtek saját, *Lipsi* nevű divatos táncukat népszerűsíteni. Ez a tánc egyfajta kompromisszumot tükrözött. I-re végződő nevének modern amerikai hangzása volt, és a párok gyorsabb ritmusra táncolták, de elkerülték a külön táncolás veszélyes „nyitottságát”. A Kulturális Minisztérium, az FDJ, a Német Zeneszerzők és Zenészek Egyesülete és az NDK rádióállomásai óriási erőfeszítéssel igyekeztek népszerűsíteni a táncot, mely ennek ellenére csak mérsékelt sikert aratott. A *Lipsi* népszerűsítésére készített oktatófilmek és megrendezett nyilvános táncrendezvények, zenekari versenyek sem győzték meg a keletnémeteket arról, hogy

³³ Levél a berlini Haus der Volkskunstól. 1957. október 1. LAB (STA) Rep. 121, No. 162. Kurellát idézi: Kreuzzug gegen Rock and roll. *Frankfurter Rundschau* 1957. november 11.

³⁴ Erfahrungsaustausch. 1960, JA-IzJ A6724.

³⁵ Anordnung über die Programmgestaltung bei Unterhaltungs- und Tanzmusik. 1958. január 2., reprint (Schubbe (Hrsg.) 1972: 515). A korlátozás elrendelésében gazdasági megfontolások is szerepet játszottak: Kelet-Németország ugyanis évente 2 millió márkát fizetett a nyugati zenék lejátszásának jogáért. Protokoll zur Aussprache mit den Institutionen und Kapellenleitern. 1958. március 11. LAB (STA) Rep. 121, No. 230. A tanúsítvány miatti tiltakozásról: Erfahrungsaustausch. 1960, JA-IzJ A6724.

³⁶ Irmischer 1996; Einschätzung der Entwicklung der Jugendclubs. 1961. augusztus 8. LAB (STA) Rep. 121, No. 62; interjú Hannelore Diehlllel, Sigrid Tönniesszel, Margot Hamm-mal és Günter Schmidtel. Különösen népszerű volt a Radio Luxemburg, erről bővebben lásd Erfahrungsaustausch. 1960, JA-IzJ A6724.

* Freie Deutsche Jugend (FDJ): Szabad Német Ifjúság, az SED ifjúsági szervezete. (A Szerk.)

saját, új német tánczenéjükre táncoljanak, amelyet a hivatalnokok az 1950-es évek eleje óta próbáltak megtalálni a számukra.³⁷

A ROCK AND ROLL MEGSZELÍDÍTÉSE NYUGAT-NÉMETORSZÁGBAN

A probléma elfojtására irányuló keletnémet álláspont, és a rock and roll elleni konzervatív nyugatnémet támadások egyaránt mindinkább eltértek a megengedőbb nyugatnémet nézőponttól. Nyugat-Németországban ugyanis lassanként megváltozott a rock and rollal kapcsolatos vélemény, mivel a hidegháborús liberális értelmiségiek, politikusok és a szórakoztatóipar képviselői „kooperálni” kezdtek annak érdekében, hogy a divatirányzatokat politikától független kategóriának tekintsék. Az NSZK-ban 1957 után a rock and roll a munkásosztálybeli tizenévesek után a közép- és felsőbb osztálybeli fiatalok körében is elterjedt.³⁸ A kezdetben a munkásosztályhoz kötődő divathullám kiterjedése a közép- és felsőbb osztályokra magával hozta a rock and rollal azonosított stílus átalakulását – és egyben megszelídülését is. Ezzel egyidejűleg Nyugat-Németországban mérséklődtek a rock and roll elleni támadások. Mivel a kelet- és nyugatnémet hatóságok elsősorban a hagyományos nemi szerepek és a faji kérdések értelmezése miatt tiltakoztak a rock and roll ellen, az általa jelentett „fenyegetés” kiküszöbölésének kulcsát Nyugat-Németországban az jelentette, hogy a faji és a nemi normák áthágásának lehetőségét megpróbálták kiiktatni a fiatalok divatjából. Ennek eredményeképpen a faji kérdést kihagyták a tizenévesek viselkedésével kapcsolatos vitákból. [...]

A nemekre jellemző hagyományos viselkedés megkérdőjelezésére a nyugatnémet liberálisok ritkán reagáltak a kulturális termék közvetlen betiltásával. Az Egyesült Államokban, Nagy Britanniában és Kelet-Németországban elfogadott gyakorlattal szemben, ahol a hatóságok nyíltan betiltották a rock and roll-koncerteket és filmeket, a nyugatnémet hatóságok igyekeztek elkerülni az ilyen hivatalos lépéseket – a Pitz-Savelsberghhez hasonló konzervatívok felszólításai ellenére is.³⁹ Itt az elnyomás informális volt. A nyugatnémet állami rádió egyszerűen figyelmen kívül hagyta ezt a zenei stílust. [...]

A nyugatnémet hidegháborús liberálisok a rendbontásokat és a rock and rollt egyaránt pusztán kulturálisan meghatározott divatirányzatnak tekintették, amelyek alapján véve nem fenyegetőek, és amelyekre „egyéni” megoldásokat kell találni. Klaus Eyferth pszichológus a Haley koncertjein lezajlott rendbontásokat „senki ellen nem irányuló támadásnak” nevezte, szerinte a koncerteken tapasztalt vad féktelenség egyszerűen a karneváli viselkedéshez hasonlítható. Hasonló megközelítés jellemzi azt a nyugatnémet sajtóban megjelent, 1958-as véleményt,

³⁷ Rauhut 1993: 40–41; Ryback 1990: 29.

³⁸ Maase 1992.

³⁹ Az Egyesült Államokban és Nagy Britanniában hozott intézkedésekről: Martin – Segrave 1988: 27–39.

amelyik cáfolta azt az elgondolást, hogy Elvis Presley kétértelmű nemi identitás-vállalásának politikai jelentése lenne. A cikk szerint Elvis egyeseknek „rock and roll bálvány”, másoknak pedig egy „meghatározatlan nemű énekes akrobata”. A cikk ugyanazt az érvelést alkalmazta, amelyet a nyugatnémet szórakoztatóipar és a liberálisok is támogattak: mindenkinek „személyes magánügye”, hogy mit gondol, és hogyan viselkedik Elvisszel kapcsolatban.⁴⁰

Mindazonáltal a nyugatnémet hidegháborús liberális politikusok és társadalomkutatók továbbra is ellenségesen viselkedtek a konzervatív értékrenddel összeegyeztethetetlen, az alsóbb osztályokra jellemző viselkedésmódokkal, és elsősorban az amerikai tömegkultúrával szemben. Ugyanakkor ez az ellenséges érzület nem akadályozta azokat a törekvéseket, hogy a fiatalkorúak kultúráját politika-mentesnek tekintsék, és egyben a fogyasztó-orientált nyugatnémet társadalmat ünnepejjék. A liberálisok erőfeszítései szempontjából is központi jelentőségű volt a nemek közötti különbségek újra meghatározása, mely a fiatalok kultúrájának tulajdonított nyílt fenyegetés kérdésére is megoldást jelentett. A nyílt betiltás módszerét ugyan nem alkalmazták, de a liberálisok továbbra is negatív képet festettek az olyan zenei stílusokról, mint a rock and roll. Az 1950-es évek második felében az SPD-vezette* nyugat-berlini kormányzat például továbbra is támogatta a társastánc-tanfolyamokat, főleg a munkások lakta környékeken.⁴¹ [...]

Miközben a rock and roll az állami erőfeszítések ellenére is – vagy éppen azok miatt – egyre népszerűbb lett, a divatipar és a *Bravo* ifjúsági magazin, amerikai társaikhoz hasonlóan, azon munkálkodott, hogy átalakítsa a hagyományos nemi szerepeket veszélyeztető divatstílust.⁴² Ugyanakkor a rock and roll fekete eredetével kapcsolatos gondolatok egyre inkább eltűntek az ifjúsági kultúrával kapcsolatos, nyugatnémet diskurzusokból. A rasszizmus és a nemiség visszaszorítása kéz a kézben járt. Mindezek első lépéseként fogható fel Elvis belépése a hadseregbe 1958-ban, ami eloszlatta a nemi hovatartozásával kapcsolatos kételyeket. A német újságok az amerikaiakhoz hasonlóan azt az álláspontot tették magukévá Elvisszel kapcsolatban, amelyet a sztár amerikai menedzsere, Tom Parker ezredes tudatosan propagált: sajtóközleményekben, fotózásokon és interjúkon úgy mutatták be Presleyt, mint hazáját szolgáló, komoly fiatalembert. A *Bravo* magazin örömmel üdvözölte az új, mindenki számára elfogadható megjelenést – rövid hajjal és pajesz nélkül. Amikor Presleyt Nyugat-Németországba helyezték, bizonyos kommentárok hamarosan úgy jellemezték, mint a megszálló hadsereg egy „megszelídített”, bár nem igazán férfias tagját. 1958-ra Németországban, ugyanúgy, ahogy az Egyesült Államokban is, Presleyt már egyre jobban elfogadták.⁴³ Az is

⁴⁰ Klaus Eyferth: Es reicht nicht zu Revolutionen. *Die Welt* 1958. november 8.; Gold aus heißer Kehle. *Kasseler Post* 1958. május 21.

* Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD): Németország Szociáldemokrata Pártja. (A Szerk.)

⁴¹ Susanne Quandt 1958-ban részt vett az egyik ilyen tanfolyamon. Bővebben erről: interjú Susanne Quandttal.

⁴² Összehasonlítául: Gilbert 1986: 10. és 12. fejezet.

⁴³ *Bravo* 1958. 12., idézi Maase 1992: 168; I Like Elvis. *Abend* 1958. október 10.

jellemző fejlemény, hogy az ugyanebben az évben, Németországban bemutatott *King Creole* nyugatnémet filmkritikái nem is említették, hogy a film jórészt egy fekete éjszakai bárban játszódik.⁴⁴ Presley sikertörténetének újabb verzióiban a teherautó-sofőrökből lett milliomos képe vált központi momentummá, míg a zene fekete eredetére vonatkozó utalások teljesen eltűntek. Az így „kifehérített” és férfiasított Presley története már összeegyeztethető volt a nyugatnémet „gazdasági csoda mentalitással”. Annak következtében, hogy a faji kérdés kimaradt a vitákból, a rock and roll elfogadhatóbbá vált ugyan, de éppen emiatt az afroamerikai kultúra nem vált általánosan elfogadottá Nyugat-Németországban. [...]

A rock and roll-rajongókat az újságok tipikus német tinédzserként ábrázolták. Ezt az amerikai kifejezést eredetileg kizárólag Presley (amerikai) női rajongóira használták, de 1957-től kezdődően a „teenager” megnevezést egyre inkább osztályoktól függetlenül kezdték alkalmazni a német lányok megnevezésére is. Ezt a kifejezést sok fiatal német nő a nőiesség jóval modernebb megközelítésének tekintette, mely magában foglalta a szexuális kérdésekben való nagyobb nyitottságot is. A serdülő lányokkal kapcsolatos felfogás szerint a tinédzser szembefordult a hagyományos, a fogyasztás és a szexualitás terén önmérsékletet tanúsító nőideállal. Az eredetileg kritikus éllel használt megnevezés gyorsan marketing eszközzé vált, mivel kevésbé lázadó hangulatot sugallt, mint a teljesen negatív mellékértelmű *Halbstarke* kifejezés.⁴⁵ [...]

A nyugatnémet szóhasználatban a „teenager” kifejezés még egy jelentésváltozáson ment keresztül: 1959-re a lányok mellett immár a fiúkra is vonatkozhatott, és ekkor már inkább a generációs különbségekre utalt, mintsem a konfliktusokra.⁴⁶ Ezt a váltást minden bizonnyal elősegítette az a módszeres marketing, amellyel Peter Kraust és Conny Froboesst tinédzserideállal igyekeztek emelni. Eredetileg Kraust „német Elvisként” próbálták meg eladni. A faji kérdés azonban nem volt része az imidzsének, és senki sem célozgatott például széles ajkaira (pedig voltak neki). Noha Kraus is találkozott „hisztérikus tinédzserekkel”, őt leginkább mégis jóra való német fiatalembernek tüntették fel, akit sokkal „szere-treméltőbb hang és viselkedés” jellemzett, mint amerikai eredetijét. Az amerikai slágerek Kraus-féle német feldolgozásai valóban elég szelídek voltak az eredetiekhez képest, például: Presley *Jailhouse Rock* című száma Kraus előadásában

⁴⁴ Lásd például a *Telegraf* és a *Kurier* összegzéseit, illetve *Die Welt* 1958. november 1.

⁴⁵ 1956-ban a német újságok még mindig arra tanították az olvasókat, hogy a „teenager” jelentése megegyezik a „Backfisch”-ével. Lásd például: *Das Phänomen Elvis Presley. Telegraf* 1956. október 11.; *Das Phänomen Elvis Presley. Spandauer Volksblatt* 1956. október 12.; *Teenager. Blickpunkt* 1956. 48–49. 21. *A Der Spiegel* 1956. decemberi, Elvisről szóló cikkében váltogatta a „Backfisch” és a „teenager” kifejezéseket: *Elvis, the Pelvis. Der Spiegel* 1956. december 12. A tinédzser-kifejezésről lásd még a nyugatnémet nagyszótárt: *Der große Hender*. Vol. 8. (1956), idézi Maase 1992: 162; *Woran starb der Backfisch? Quick* 1959. 15., reprint: Delille – Grohn 1985: 18–19; *Der (Teenager)-Spleen. Blickpunkt* 1960. február 17. A tinédzserkultúrával kapcsolatban továbbá lásd: Maase 1992: 158–175; Bertram – Krüger 1985; Foitzik (Hrsg.) 1992; Lindner 1986.

⁴⁶ Lamprecht 1965: 33.

Hafenrock, azaz „Kikötői rock” lett.⁴⁷ Amikor pedig Kraushoz csatlakozott női társa, „Conny” is, a megszélesítés szinte teljesen befejeződött. „Conny és Peter” közösen készítettek filmeket, nyugatnémet rock and roll-sztárokként ünnepelték őket, és ők testesítették meg az életteli tinédzserek prototípusát.⁴⁸ A nyugatnémet divatipar arra használta „Conny és Peter” népszerűségét, hogy tizenéveseknek tervezett divatcikkeket árusítson, azzal a céllal, hogy a kamaszok „nem túl illedelmes” kívánságait „kellemes formába” öntse.⁴⁹ A lányok számára tervezett „Conny pulóverek” és a fiúknak készült „Peter Kraus mellények” hangsúlyozták a lányoknak és a fiúknak való szabásvonalakat, így próbálták helyreállítani a nemek közti különbségek hagyományos rendjét.

Froboess és Kraus támogatásával részben tehát újraéledtek a hagyományos nemi szerepek is. Ezért arra is odafigyeltek, nehogy Froboess túlzottan erotikusnak tűnjön. Froboess menedzsere, aki egyben az édesapja is volt, a *Halbstarke* és a tinédzserek közti különbségekre hivatkozva kritizálta Kraust, amikor az állítólag túl „sexy” lett:

„Ez egy *Halbstarke*-nak és nem egy tinédzsernek való... Ha a tinédzserzene a szex irányába változik, akkor abban én nem veszek részt.”⁵⁰

Egyrészt tehát a duó maga is része volt annak a heteroszociális tizenéves világnak, ahol a fiúk és lányok együtt kérdőjelezték meg az elfogadott tánc- és öltözködési normákat, másrészt azonban arra is vigyázott, hogy ne intézzen nyílt támadást az elfogadott nemi erkölcsök ellen.

A rock and roll-tánc újonnan kialakult változatai szintén a nemek közti hagyományos különbségeket hangsúlyozták: a „vad” stílusból, amikor a férfiak és a nők egyaránt dobálták partnereiket a levegőbe, időközben kifejlődött az a megszélesült variáció, amikor a férfi már alig mozgott a tánc közben. 1960-ban egy társastáncokról szóló sorozat részeként a *Bravo* magazin közölte a rock and roll-tánc szabályait. A cikkhez tartozó képen egy sötét öltönyös férfi, Rex Gildo, az érzelgős dalairól ismert német énekes visszafogott mozdulatokkal vezeti a szoknyát viselő Conny Froboesst. Ez a visszafogott stílusú rock and roll már teljesen alkalmas volt arra, hogy a középosztálybeli fiatalok körében divattossá váló házibulikón is táncolják. Conny és Peter dalaiban és filmjeiben is gyakran alkalmazták az angol „party” szót eme bulikra, így a német tinédzserek és szüleik is hozzászórtak a használatához. A rock and roll-tánc ezen új stílusa jól szimbolizálta az ideális tinédzser lányt, aki az őt vezető és saját magát visszafogó

⁴⁷ Vom Spieltrieb besessen. *Telegraf* 1957. július 11.; Bloemeke 1996: 127. Rainer Erd Kraust, a német kontextusnak megfelelően kifehéřített Presleyvel szembeállítva mutatja be (Erd 1989).

⁴⁸ Wenn die Conny mit dem Peter: Teenager-Melodie. *Illustrierte Film- Bühne*, no. 4618, n. d., BArch FAB.

⁴⁹ Interjú egy tinédzserdivat-producerrel, idézi Lamprecht 1965: 9.

⁵⁰ Idézi Lamprecht 1965: 107. Lásd még Maase 1992: 169.

férfi társaként jelenik meg, s így a hagyományos polgári férfi és női viselkedési modellnek megfelelően elkerüli a fekete kultúrára vonatkozó utalásokat.⁵¹ [...]

Ahogy a közvélekedés egyre kevésbé látta a rock and rollt a nemi, faji és osztálykategóriák kialakult rendjét felforgató, potenciális veszélyforrásnak, úgy vált egyre inkább elfogadottá az „önkifejezés” egyéni módjaként a rock and roll és a szexualitás is, szélesítve ezzel a lehetőségeket a német tizenévesek, elsősorban a fiatal lányok számára. Az 1950-es évek második felében a német fiatalok ízlése jelentősen megváltozott. 1955-ben, a rock and roll megérkezése előtt a tizenévesek mindössze öt százaléka kedvelte a boogie és a jitterbug stílust, de az 1960-as évekre majdnem egyharmaduk nyilatkozott úgy, hogy szereti az amerikai táncokat. A rock and roll megszelídítésére irányuló kísérletek azonban mérsékelt sikerrel jártak. A német fiatalok közül sokan gyenge utáztatoknak tekintették a német rock and roll-számokat, és az amerikai eredetiket kedvelték, ezeket azonban, szövegüket és ritmusukat tekintve gyakran szintén már a fehér közönség ízléséhez finomították. A divatot irányítóknak sem állt módjukban, és valószínűleg nem is próbálták megakadályozni, hogy a lányok Peter Kraus mellényeket hordjanak James Dean dzsekivel. Végül még a rock Froboess- és Kraus-féle, megszelídített német verziójából is bekerültek a német szóhasználatba az olyan amerikai kifejezések, mint a „baby,” a „sexy,” és a „love”.⁵²

Mindezen fejlemények hatása ellentmondásos. Egyrészt a lányok előtt társadalmi osztálytól függetlenül megnyílt a lehetőség, hogy a nyilvánosság előtt is vállalják saját magukat. Másrészt viszont megszelídítették a nemi és faji határokat átlépő női viselkedést. A nők elsősorban mint a férfiakhoz tartozó potenciális barátnők és feleségek mutathatták meg magukat a nyilvánosság előtt. Míg a férfi *Halbstarke-jelenséggel* kapcsolatos pszichológiai értekezések azt sugallták, hogy a kamasz fiúk férfivá válási folyamatának természetes velejárója a lázadó életstílus, a lányok esetében a fogyasztói társadalomban való részvétel és a fokozottabb „szexiség” jelentette a felnőttiségre való felkészülés időszakát, hogy később majd ők szelídíthessék meg az említett lázadó fiatalembereket. A fiatal nők esetében a rock and roll-koncerteken való randalírozást és a bandázást nem tekintették a serdülés normális velejárójának. A divatos nőiesség hangsúlyozása, a szexis viselkedés és öltözködés tehát elfogadottá vált Nyugat-Németországban, de a női lázadó szellem már nem.

⁵¹ Bravo sucht den deutschen Meister im 'Rock and Roll'. *Bravo* 1956. november 13.; Erlaubt ist, was gefällt. *Bravo* 1960. 6.; interjú Renate Eberttel.

⁵² Zinnecker 1987: 208, 212; Grotum 1994: 214, 219; Maase 1992: 164. Lásd még oral history visszaemlékezést Klaus Woldeckkel, idézi Maase 1992: 169; interjú Susanne Quandt-tal és Dietmar Iserrel.

SZIGORÚ FELLÉPÉS A ROCKRAJONGÓKKAL SZEMBEN KELET-NÉMETORSZÁGBAN

Mindeközben 1958-ban és 1959-ben a keletnémet hatóságok fokozták a rock and roll elleni propagandát és intézkedéseket. A rock and rollt olyan fenyegetőnek tekintették, hogy 1958-ban az állampárt vezetője, Ulbricht nyilvános kirohanást intézett a „kapitalista társadalom anarchizmusát” tükröző „féktelen zaj” ellen. Az akkori keletnémet védelmi miniszter, Willi Stoph kiegészítette ezt a gondolatot egy figyelmeztetéssel, amely számos újságban megjelent: „a rock and roll a fiatalok elcsábításának eszköze, mely atomháborúra érleli őket”.⁵³ [...]

A rock and roll és rajongói elleni keletnémet támadások a szocializmus megszilárdítását célzó feladat részét jelentették, valamint a hidegháborús ellenségek – az NSZK és az USA – gonosz hatalmát voltak hivatottak leleplezni. A keletnémet vezetők számára ez olyan nagy horderejű kérdésnek számított, hogy a támadásokban magas rangú párttisztviselők is részt vettek. Ahogy Ulbricht fogalmazott Bitterfeldben:

„nem elég a szavak szintjén visszautasítani a kapitalista dekadenciát, harcolni a ponyvairodalom és a kispolgári szokások ellen, felemelni szavunkat a »túlfűtött zene« és a Presleyhez hasonlók eksztatikus »éneklése« ellen. Valami ennél jobbat kell felmutatnunk.”⁵⁴

A valami jobbat felmutatni vágyásból kutatások, publikációk és nyilvános rendezvények születtek, de ezek alapvető célja nagyrészt kimerült a nyugati slágerkritizálásában és a *Lipsi* támogatására szervezett tánckurzusok biztosításában. A helyi keletnémet hivatalnokok, a vezetőség szavain felbátorodva, viszont egyre szigorúbban léptek fel a rock and roll-rajongókkal szemben.

1959-ben tizenévesek csoportjai több keletnémet városban is nyíltan politikai jelentést társítottak a rock and roll és Elvis Presley iránti rajongásukhoz. Két lipcsei külvárosban például csapatok verődtek össze az utcán, és azt kiabálták: „Nem akarunk Lipsit és Ado [sic!] Kollt, inkább Elvis Presleyt akarjuk és a rock and rollt.” (Alo Koll egy lipcsei zenekar vezetője volt, akit a hatóságok erősen támogattak.) Aztán látványosan bevonultak a belvárosba, és a keletnémet vezetéssel szembeni megvetésüknek adtak hangot. Egyikőjük azt kiabálta: „Soká éljen Walter Ulbricht és a keleti zóna (Kelet-Németország)”; a többiek erre kórusban

⁵³ A Stoph- és Ulbricht-idézetet lásd Lamprecht 1965: 87. Lásd még Zentralinstitut für Lehrerweiterbildung, Anleitung der Zirkelleiter zum Thema ‘Jugendschutz in der DDR.’ 1957. szeptember 6. LAB (STA) Rep. 119, No. 22; Bill Haley und die NATO, és Orgie der amerikanischen Unkultur. *Neues Deutschland* 1958. október 31.; Jugend wird systematisch vergiftet. *Neues Deutschland* 1958. november 2.; 7000 Rowdys ‘in Aktion.’ *B.Z. am Abend* 1958. október 28.

⁵⁴ Walter Ulbricht: Fragen der Entwicklung der sozialistischen Literatur und Kunst (1959), idézi Rauhut 1993: 37.

kifütyülték: „Fujj, fujj, fujj!”. Ezután az előbbi fiatalember azt kiáltotta: „Soká éljen Elvis Presley!”, erre a tömeg lelkesen azt skandálta: „Igen, Igen, Igen!”.⁵⁵

Ez a lipcsei demonstráció nem volt elszigetelt esemény. 1959 novemberének végén hasonló tüntetés zajlott le Drezdában is. A rendőrségi jelentés szerint körülbelül nyolcvan tizenéves vonult az utcákon, hangosan kiabálva „Vilmos császárt akarjuk, nem kell Pieck, Grotewohl és Ulbricht! A rock and rollt akarjuk!”⁵⁶ Ezeket a kijelentéseket a tizenévesek más városokban azzal a fenyegetéssel folytatták, hogy egy „új június 17-e” van készülóban – az 1953-as kelet-németországi eseményekre utalva. A fiatalkori bűnözésről szóló, 1959 végi jelentések rögzítették, hogy „Presley-rajongó” csoportok jöttek létre legalább tizenhárom keletnémet városban és településen.⁵⁷

1958 után a rock and roll elleni támadások megerősödtek, ebben a légkörben a helyi hivatalnokok szigorúan léptek fel azokkal szemben, akik nyilvánosan hangot mertek adni zenei preferenciáiknak. A hatóságok nem álltak készen sem az Elvis iránti nagy igény elfogadására, sem az Ulbricht elleni támadások kezelésére. Nem egészen egyértelmű, hogy 1959-ben a rock and roll iránti tettségnyilvánítások szaporodtak meg, vagy az NDK hatóságai szenteltek nagyobb figyelmet a kérdésnek, de valószínűleg a 60:40-es szabály, a zene elleni hivatalos támadások és a *Lipsit* népszerűsítő propaganda együttesen eredményezte azt, hogy a fiatalok motiváltabbak lettek arra, hogy nyilvánosan is a rock and roll mellett foglaljanak állást.

A tizenéveseket egy másik fejlemény is feldühíthette: az, hogy az FDJ-klubokban biztonsági csoportokat hoztak létre. Az FDJ VI. Parlamentje 1959 májusában hagyta jóvá az *Ordnungsgruppen* – biztonsági csoportok – létrehozását; ezek a csoportok tizenhat évesnél idősebb, megbízható FDJ-tagokból álltak, és az volt a feladatuk, hogy az állami működtetésű ifjúsági klubok eseményein biztosítsák a rendet, és „irtsák a kapitalista életmód maradványait a tizenévesek körében, beleértve a verekedést, ivást, idősebbekkel való tiszteletlen viselkedést, szennyirodalom olvasását stb.”. Ezek a biztonsági csoportok hasonló feladatot láttak el, mint Hitler ifjúsági csoportjai a Harmadik Birodalomban. Biztosítaniuk kellett, hogy a fiatalok megfelelőképpen táncoljanak, nem pedig külön-külön, figyelniük kellett arra, hogy engedélyezett zenét játszanak-e, és hogy nem hallgatják-e a szórakozóhelyen a nyugati rádióadókat. A helyi hivatalnokok pedig kitiltották a rock and rollt táncolókat a klub területéről.⁵⁸

1959 nyarán és őszén a rendőrség és a bíróság letartóztatásokkal és ítéletekkel lépett fel a tizenéves rock and roll-rajongókkal szemben. A keletnémet

⁵⁵ Leipziger Jugendliche riefen ‘Pfui’. *Die Welt* 1959. november 3.; Abteilung Organisation Instrukteure, Vorlage an das Sekretariat. 1959. december 4. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230 (a továbbiakban: Vorlage).

⁵⁶ Abteilung Organisation to Arbeitsgruppe Jugendfragen. 1959. november 30.; Verner to Ulbricht. 1959. december 7., mindkettő: Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230.

⁵⁷ Vorlage.

⁵⁸ Az FDJ VI. Parlamentjének döntését idézi: Mähler – Stephan 1996: 131; Czak 1996.

hatóságok elutasították azt a pszichológiai magyarázatot, mely szerint a tizenéves fiúk felnőtté válásának természetes velejárója a lázongás. A keletnémet kontextusban ezek a rajongók továbbra is fenyegetést jelentettek a szocializmus alapjait jelentő, nemi és politikai rendre nézve. Csak a lipcsei körzeti bíróság tizenöt tüntetőt ítelt hat hónaptól négy és fél évig terjedő szabadságvesztésre.⁵⁹ A drezdai demonstráció nyolcvan résztvevője közül tizenöt került börtönbe.⁶⁰ Hasonlóképpen 1959 őszén, a gerai rendőrség letartóztatta az úgynevezett Presley-csoport két tagját. A vádak szerint a csoport tagjai lakásokban tartottak összejöveteleket, és állítólag az NDK és a Szovjetunió vezetői elleni írásokat terjesztettek.⁶¹

Az erfurti rendőrség egy Elvis Presleyt példaképének tekintő banda tíz férfi tagját tartóztatta le, az ügyészek pedig már tizenhárom személy ellen kezdeményeztek eljárást nemi erőszak, prostitúció és kerítés vádjával. A rendőrségi jelentés szerint a csoporthoz összesen negyvenhat fiatal férfi és huszonöt nő tartozott, valamennyien tizenöt és húsz év közöttiek. A vezetőjük egy tizenhét éves fiatalember volt, akit a többiek Presleynek neveztek. Ő járt Nyugat-Berlinben, és állítólag nyugatnémet *Halbstarke* kapcsolatokkal rendelkezett. A csoport több tagjának is voltak nyugatnémet kapcsolatai. 1958-ban és 1959-ben állítólag bizonyos erfurti utcákon és az állami ifjúsági klubban találkoztak, kisebb zavargásokat okoztak, ablakokat törtek be, megfogták a nők és a lányok mellét, és még nemi erőszakot is elkövettek. Amikor a csoport egyes tagjainál házkutatást tartottak, a rendőrség állítása szerint találtak újságokból kivágott „szexbomba” képeket, 24 fasisztaszöveget, 12 Elvis Presley-képet, 93 nyugati képet és képeslapot, 33 nyugati újságot, 358 nyugati és romantikus regényt és 45 meztelen fotót.⁶²

A legmagasabb rangú SED-funkcionáriusok nyilvánvalóan a lipcsei, erfurti és gerai események után kezdtek nagyobb figyelmet szentelni az NDK-beli rendbontásoknak. 1959 novemberének közepén az SED Központi Bizottsága (KB) Biztonsági Osztályának vezetője, Walter Borning levelet küldött Erich Honeckernek, aki abban az időben a párt legbefolyásosabb szervének, a KB Titkárságának a tagja volt. Borning azt írta, hogy növekszik azoknak a csoportoknak a száma, amelyek szervezett csoportos rendbontásokat követnek el, beleértve a felbujtást, rablást, lopást és más bűntényeket, melyek szintén növekvő tendenciát mutatnak; számos példát sorolt fel, a rendőrök és párttagok elleni támadásoktól kezdve a gerai Presley-csoport által elkövetett kihágásokig. Egészében véve a Presley-rajongókról Borning levelének csak egy kis része szólt.⁶³

⁵⁹ Leipziger Jugendliche riefen 'Pfu!' . *Die Welt* 1959. november 3. Az 1950-es évek végének és az 1960-as évek elejének eseményeiről lásd még Fulbrook 1995: 163–165.

⁶⁰ Abteilung Organisation to Arbeitsgruppe Jugendfragen. 1959. november 30. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230.

⁶¹ Abteilung Sicherheitsfragen zu Honecker. 1959. november 11. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230.

⁶² HV Deutsche Volkspolizei, Operativstab Rapport No. 343. 1959. december 10. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230.

⁶³ Abteilung Sicherheitsfragen zu Honecker. 1959. november 11. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230.

Az SED KB Titkársága annyira fontosnak tartotta ezeket az eseményeket, hogy rendszeresen gyűjtötte a demonstrációkra és általánosságban a fiatalkori bűnözésre vonatkozó információkat. Egy, a Titkárságnak 1959 decemberében benyújtott jelentés például különféle incidensekről számolt be: a rock and roll demonstrációktól kezdve a rablásokon át egészen az illegális nyugatnémet utazásokig – a Nyugat-Németországba utazóknak ugyanis speciális engedéllyel kellett rendelkezniük. A dokumentum – Borning gondolatát megismételve – arra a következtetésre jutott, hogy valóban megnövekedett az arról beszámoló jelentéseknek a száma, hogy fiatalok bandákat alakítva követnek el bűncselekményeket. Ezek a tizenévesek gyakran állami működtetésű ifjúsági klubokban találkoztak. Legalább tizenhárom keletnémet városban és településen jöttek létre tizenöt- hústagú „Presley-rajongói” csoportok, melyek tagjai tizenhat–huszonegy éves korú fiúk és lányok voltak; ezek a bandák a rock and roll követelése mellett „felháborító uszítást” folytattak az NDK vezetői ellen. Ráadásul, hogy még tetézzék is a bűnüket, azt mondták a helyi FDJ vezetőinek, hogy ha a rock and roll megengedett lenne, akkor részt vennének a szervezet tevékenységében. Noha a jelentés sok olyan bűncselekményt – lopások, rongálások – sorolt fel, amelyekben a rock and roll nem játszott nyilvánvaló szerepet, a végkövetkeztetés mégis az volt, hogy a fiatalkorú bűnelkövetők nagy része a „rock and roll rajongói” közül került ki.⁶⁴ [...]

Annak, hogy a rock and rollt és a szexuális bűnözést kapcsolatba hozzák egymással, Kelet-Németországban már volt hagyománya. Egy 1957-es, a fiatalkori bűnözésről szóló, kelet-berlini jelentés az Egyesült Államok által gerjesztett „rock and roll-légkört” okolta a garázdaságért, a bandázásért, a nemi erőszakért és a Kelet-Németországban tapasztalható „perverz viselkedésért”.⁶⁵ A keletnémet hivatalnokok a rock and roll elleni nyilvános támadásaikban elítélték a helytelen női viselkedést, főleg a nyugati nők esetében, és azt a férfi lázongással és politikai devianciával hozták kapcsolatba. Egy, a nyugati erkölcsstelenség veszélyeire figyelmeztető keletnémet nyomtatvány, a *The Boogie Club*, egy nyugat-berlini táncterem képét ábrázolta. A klub bejárata mellett mindkét oldalon nagy poszter látszott, mindkettőn capri nadrágos és testre simuló pólót viselő lányok képével. A keletnémet hivatalnokok úgy tekintettek ezekre a klubokra, mint a keleti blokkra veszélyes provokációkat szervező összeesküvések melegágyaira.⁶⁶ [...]

Válaszképpen a KB Titkársága számos intézkedést hozott. Felgyorsította az FDJ biztonsági csoportok szervezését, melyeknek biztosítaniuk kellett a rendet az állami ifjúsági klubokban. Pártfunkcionáriusok kapták feladatuk az összes ifjúsági klub vizsgálatát, hogy megtudják, a fiatalok mely csoportjai látogatják az

⁶⁴ Vorlage.

⁶⁵ Az 1957-es jelentés szerint mindezért a hiányzó szexuális nevelés és az erkölcsromboló nyugati hatások a felelősek: Ständige Kommission für Jugendfragen, Stadtverordnetenversammlung Gross-Berlin: Bericht über die Jugendkriminalität. 1957. október 10. LAB (STA) Rep. 119. No. 22.

⁶⁶ Az FDJ Központi Tanácsa által kiadott képes anyag, melyet „a nyugat-németországi erkölcsstelenséggel és nehézségekkel kapcsolatos felvilágosítás céljából” terjesztettek a fiatalok körében. 1958, LAB (STA) Rep. 121. No. 230.

adott szórakozóhelyeket. Végül a Titkárság javasolta a többi állami intézménynek, ide értve a rendőrséget, a belügyi és az oktatási tárcát is, hogy tegyenek meg minden szükséges lépést a garázda viselkedések felderítésére és kiküszöbölésére.⁶⁷

Ezeket az intézkedéseket egyértelműen a rock and roll-rajongók ellen hozták, noha az 1959-es jelentésben felsorolt esetek nem igazolták azt a vádat, mely szerint a fiatalok között többségben lennének ezek a rajongók. A jelentésben felsorolt kihágásoknak ugyanis csak egy kis részét követték el ők, és a súlyosabb bűnügyekben nem voltak érintettek.⁶⁸ A rock and roll-rajongók a két nappal későbbi, tizenéves bandákról szóló jelentés szerint is csak egy kis csoportját alkották az elkövetőknek. Ugyanakkor a „Presley-rajongók” elleni vádak egyre súlyosabbá váltak. A Borning novemberi levelében említett gerai Presley Klubról már azt híresztelték, hogy Nyugat-Berlinből irányítják, ráadásul a tagjai testi sértéseket és nemi erőszakot is elkövettek.⁶⁹ Úgy tűnik, hogy az ellenkezőjéről szóló bizonyítékok dacára az SED vezetői fokozatosan meggyőzték magukat a rock-rajongók ördögi szexuális és politikai erejéről, és nyugati befolyásoltságáról. [...]

Az ilyen kijelentéseket támasztotta alá egy 1958-as francia kiadású újságcikk is, amely megerősítette a keletnémet hatóságok aggodalmainak jogosságát. A *General Military Review* című folyóirat (mely – párizsi kiadású újsággként – hamar eljutott a NATO stratégákhoz) újraközölt egy, a „pszichológiai feszültségről” szóló részletet egy francia szerző, Charles Montirian könyvéből. A szerző ebben azt hangoztatta, hogy a nyugati rádióadók által sugárzott, fiatalos nyugati popzene hatékonyabb eszköznek bizonyult a kommunista ellenséggel szemben, mint a mccarthyizmus. A szovjet vezetők felismerték ezt, és megpróbálták betiltani az ilyen zenét. A „civilizált országok” ezzel szemben nem feledkezhetnek meg a „csábítás kezükben lévő eszközéről”, ami lehetővé tette, hogy kapcsolatokat tartsanak fenn az ellenséggel.

„Valahányszor a rock and roll vagy a calypso zene bekerül egy kommunista tudatába, kitöröl onnan valami mást, és ez a valami más mindig valamilyen ideológia lesz.”

Más szóval az amerikai zene legyőzheti a Vasfüggönytől keletre uralkodó ideológiákat.⁷⁰

Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának egyes hivatalnokai szemmel láthatóan szintén hittek a rock and roll erejében. 1958-ban azt tervezték, hogy támogatják egy csoport olyan amerikai lemezlovas európai utazását, akik a tervek szerint az amerikai popzenét népszerűsítették volna. Amikor más lemezlovasok valamint szenátorok is tiltakoztak ez ellen, mert szerintük az ilyen események

⁶⁷ Vorlage; Verner zu Ulbricht. 1959. december 7. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230.

⁶⁸ Vorlage.

⁶⁹ Abteilung Organisation Instruktoren: Weitere Beispiele zur Bandentätigkeit in der DDR. 1959. december 5. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230.

⁷⁰ A Charles Montirian-idezetet és elemzését lásd: *La paix révolutionnaire riposte à la subversion* (Paris, 1958), reprint: *General Military Review* (1958), idézi: Rauhut 1993: 21.

lehetőséget nyújtanának a kommunistáknak zavargások keltésére, és ez beárnyékolná az Egyesült Államok jó hírét, a Külügyminisztérium visszavonta a támogatást. Végül, amikor a lemezlovasok megígérték, hogy nem játszanak rock and rollt, és kizárólag amerikai katonai támaszpontokon lépnek fel, a minisztérium mégis megenyhült. A jazzel ellentétben a rock and roll tehát nem az a zene volt, amelyet az Egyesült Államok kormánya támogatott volna az 1950-es évek végén.⁷¹ [...]

A pszichológiai hadviselés egyik aspektusa a keletnémet beszámolók szerint az volt, hogy a nyugatnémet tizenéveseket a hidegháborúba terelték. Az 1958-as nyugat-berlini Haley-koncert után az FDJ hivatalos lapja, a *Junge Welt* azt írta, hogy a nyugatnémet védelmi miniszter, Franz-Josef Strauß személyesen rendelte meg a koncertet, hogy „megpuhítsa” a fiatalokat; tulajdonképpen alaposan kitervelten úgy időzítette az eseményt, hogy az egybeessen a nyugatnémet hadsereg besorozási határidejével. Bizonyítékképpen az újság Strauß kijelentését idézi, mely szerint a jazz a nyugatnémet hadseregnek való zene.⁷² Az SED 1960-as Kulturális Konferenciáján Alfred Kurella gúnyolódott Strauß állításán a „jazz közösségteremtő erejéről”. Úgy fogalmazott, hogy „az ember tudja, miféle közösségek formálódnak a rock and roll-orgiákon”, figyelmen kívül hagyva, hogy az „orgia” kifejezést ugyanilyen értelemben használták a rock and roll konzervatív nyugatnémet kritikusai is. Kurella szerint ilyen „gyilkosok” kellene az NDK elleni háborúhoz, amelyre a nyugatnémet Bundeswehr készült.⁷³ Bár az NDK is újrafegyverkezett, a keletnémet hatóságok továbbra is összekapcsolták az antimilitarizmust és a nem megfelelő szexuális viselkedést, és ebből a pozícióból támadták nyugatnémet ellenségeiket.

A keletnémet hatóságok ezeket az utalásokat arra használták, hogy az ország határain belül elnyomják az amerikanizálódott fiatalok kultúráját. Úgy vélték, hogy a nyugati pszichológiai hadviselés sikeres volt Kelet-Németországban. [...] A „csábítás különböző eszközeit” alkalmazták, beleértve a zenét, a ponyvairodalmat és a divatot. Az 1958-as *General Military Review* cikkét idézve a jelentés megerősítette, hogy a Nyugat kihasználja a tizenévesek természetes érdeklődését a táncok és a zene iránt. Az ellenségnek sikerült eljutnia a különböző társadalmi osztályokba tartozó tizenévesekhez, főleg annak a Radio Luxemburnak a révén, ahová sok keletnémet tizenéves is küldött leveleket, csak Halle körzetéből napjában harmincat. A jelentés leírta azt is, hogy azok a nyugatnémet zenei rajongói klubok valamint a filmsztárok rajongói klubjai, amelyekkel keletnémet tizenévesek ezrei leveleznek, valójában nyugati ügynökök titkos szervezetei. A meglehetősen paranoiás hangnemben íródott jelentés legfőbb aggodalma az volt, hogy az ellenség nem éri be az ideológiai manipulációval, hanem „konkrét szervezeti formákat” is létre kíván hozni. A fiatalkori bűnözésről szóló korábbi jelentések aggodalmait visszhangozva ez a jelentés is kifejezte aggodalmát azokkal a nyu-

⁷¹ Martin – Segrave 1988: 82; Shaw 1974: 239.

⁷² Strauß befahl: Jazz und rockt! *Junge Welt* 1958. november 22.

⁷³ Alfred Kurella: Erfahrungen und Probleme der sozialistischen Kulturarbeit (1960), idézi: Rauhut 1993: 37.

gatnémet tizenévesekkel kapcsolatban, akik az NDK-ba utaztak. A jelentés szerint 1959-ben közel ötezer nyugatnémet tizenéves érkezett az NDK-ba vagy első alkalommal, vagy már visszatérő látogatóként. Közülük állítólag „nem csak néhányan” terjesztették a nyugati ideológiát, és játszottak aktív szerepet a garázdaságokban és a bandákban; akadtak, akik egyenesen az „osztályellenség” érdekében munkálkodtak. A pártapparátus tagjai ezt a nyelvezetet használták annak hangsúlyozására, hogy Kelet-Németországban a megfelelő osztály kezében van a hatalom. Elég ironikus, hogy mindezzel a keletnémet hivatalnokok tiltakoztak az ellen a divatirányzat ellen, amelyiket eredetileg a munkásosztálybeli fiatalok érezték a sajátjuknak.⁷⁴ [...]

Az 1956–1957 közötti rövid periódus után a keletnémet hatóságok ismét komoly erőfeszítéseket tettek azért, hogy a fiatalokat elzárják a nyugati hatásoktól. Úgy tekintettek minderre, mint a szocializmus konszolidálásának szerves részére. A keletnémet ifjúságvédők a sajtóban és a konferenciákon egyaránt olyan esetekről számoltak be, amikor keletnémet fiatalembereket az vezetett vissza a szocialista eszmékhez, hogy megszabadultak a farmerjüktől, és megtanultak rendesen táncolni. Ezekből a beszámolókból úgy tűnhetett, hogy a serdülők meggyőzésére és nevelésére irányuló kísérletek, melyeket személyes beszélgetések és fiataloknak szóló, vonzó programok útján valósítottak meg, különlegesen sikeresnek bizonyultak.⁷⁵ A belső jelentések szerint azonban „a fiatalok bizonyos köreiben” még nem volt teljesen hatékony a szocialista nevelés, illetve a „burzoá ideológia és életmód” elleni harc: az NDK-beli divattervezők például nem nagyon értékelték, hogy a fiatalok a saját ízlésüknek megfelelően akartak öltözni. A NDK-ban nem készült elég sláger, és nem használták ki a fiatalok jazz iránti lelkesedését.⁷⁶ Minden erőfeszítésük ellenére a keletnémet hivatalnokok képtelenek voltak megállítani a rock and roll terjedését, illetve azt teljesen kitiltani az államilag működtetett ifjúsági klubokból. Folyamatosan arra panaszkodtak, hogy a keletnémet tinédzserek továbbra is kapcsolatot tartottak fenn nyugatnémet rock-rajongó társaikkal, nyugati rádióadókat hallgattak, főleg az AFN-t és a Radio Luxemburgot, és továbbra is kijártak Nyugat-Berlinbe farmert vásárolni, moziba látogatni és rock and rollt hallgatni. Egyes ifjúsági klubok szervezői úgy döntöttek, hogy jobban járnak, ha engedik a tizenéveseket külön táncolni, mert különben teljesen elveszítik őket.⁷⁷ [...]

⁷⁴ Entwurf: Betr. Fragen der Jugenderziehung. 1960. május 14. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230.

⁷⁵ Jelentés Lipsceből: Erfahrungsaustausch. 1960, JA-IzJ A6724; Jugend zwischen 18 und 22 Uhr. *Junge Generation* 1958. (12.) 1. 17–22; Geständnis eines Rock and roll-Fans. *Junge Generation* 1959 (13.) 1. 32; Die Bluejeans-Boys und der Jugendklub. *Der Morgen* 1961. március 7.

⁷⁶ Entwurf: Betr. Fragen der Jugenderziehung. 1960. május 14. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230.

⁷⁷ Entwurf: Betr. Fragen der Jugenderziehung. 1960. május 14. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230; Einschätzung der Abteilung Volksbildung des Magistrats von Groß-Berlin. 1960. december 19. Ba SAPMO DY30/IV 2/16/230; Erfahrungsaustausch. 1960, JA-IzJ A6724.

HIDEGHÁBORÚS ÖSSZEÜTKÖZÉSEK

Nyugat-Németországban az általánosságban vett depolitizálás és a kifejezetten a tizenévesek fogyasztói kultúrájának látszólagos depolitizálása kölcsönhatásban volt ugyanezen jelenségek éppen folyamatban lévő, kelet-németországi átpolitizálásával. Az önkifejezés fiatalos szabadsága a nyugatnémet hidegháborús liberális identitás részévé vált. [...] Az 1950-es évek elején a nyugatnémetek ellentmondásos helyzete abból fakadt, hogy az amerikai kultúrával szembeni ellenérzéseik dacára a Nyugat egységesítését szorgalmazták; végül 1959-re a nyugatnémetek az amerikai kultúrát is elfogadták a nyugati integráció részeként.

A kelet- és a nyugatnémet hatóságok hozzáállása közötti különbség nyilvánvaló volt: amikor a nyugatnémet ifjúsági magazin, a *Twen* – szimbóluma egy jazz-trombita volt – 1959 után helyeselte a házasság előtti szexuális életet, a fiúkét és a lányokét egyaránt, emiatt nem a nyugatnémet hatóságok támadták, hanem a katolikus egyház és a keletnémet állampárt.⁷⁸

A nyugatnémet hatóságok az ízlést és a divatot nem tekintették politikai kategóriának, bár ez a hidegháborús kontextusban már önmagában véve is politikai lépésnek számított. 1959-ben a nyugatnémet újságok, csakúgy, mint a *New York Times*, már bizonyos lenézéssel tudósítottak a szókimondó Elvis Presley-rajongók kelet-németországi elítéléséről. 1962-ben pedig egy keletnémet szótár recenziója nyíltan gúnyolódott azon, hogy a rock and rollt politikai fenyegetésnek tekintik.⁷⁹ A nyugatnémetek immár új alapról támadták a keletnémeteket: a keletnémet hatóságok megsértették a magánszférát, túlreagáltak az egyéni ízlés kérdését, és így elnyomták az állampolgáraikat. Ettől kezdve megfelelően megszelídítve és tálalva, a fogyasztói kultúrából nyugatnémet fegyver vált a hidegháborús csatározások során.

Fordította: *Hajdú Gabriella*

FORRÁSOK

Bundesarchiv, Abteilungen Potsdam (BArch P)

DR 1. Ministerium für Kultur

Bundesarchiv, Filmarchiv, Berlin (BArch FAB)

Schriftgut

Bundesarchiv, Koblenz (BArch K)

B153. Bundesministerium für Familie und Jugend

⁷⁸ In kleinen Dosen. *Twen* 1959. október 20.

⁷⁹ Zuchthaus für Presley-Fans. *Depesche* 1959. november 3.; Presley-Fans hinter Gittern. *Span-dauer Volksblatt* 1959. november 3.; Zuchthaus für Elvis-Presley-Anhänger. *Westdeutsche All-gemeine* 1959. november 3.; Leipzig Presley Fans Jailed. *New York Times* 1959. november 3.; 'Krieg' mit Rock and roll. *Abend* 1962. augusztus 16.

Jugendarchiv beim Institut für zeitgeschichtliche Jugendforschung, Berlin (JA-IzJ)
 Abteilung Kultur beim Zentralrat
 Landesarchiv Berlin, Außenstelle Breite Straße (LAB (STA))
 Rep. 119. Magistrat von Berlin, Amt für Jugendfragen
 Rep. 121. Magistrat von Berlin, Abteilung Kultur
 Stiftung Parteien und Massenorganisationen beim Bundesarchiv, Berlin (Ba SAPMO)
 DY 30/IV 2/16. Abteilung Jugend

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bertram, Christine – Krüger, Heinz-Hermann 1985: Vom Backfisch zum Teenager – Mädchensozialisation in den 50er Jahren. In: Krüger, Heinz-Hermann (Hrsg.): „*Die Elvistolle, die hatte ich mir unauffällig wachsen lassen.*“ *Lebensgeschichte und jugendliche Alltagskultur in den fünfziger Jahren.* Opladen, 84–101.
- Bloemeke, Rüdiger 1996: *Roll over Beethoven. Wie der Rock and roll nach Deutschland kam.* St. Andrä-Wördern.
- Breines, Wini 1992: *Young, White and Miserable: Growing Up Female in the Fifties.* Boston.
- Burleigh, Michael – Wippermann, Wolfgang 1991: *The Racial State. Germany, 1933–1945.* New York.
- Carter, Erica 1984: Alice in the Consumer Wonderland. West German Case Studies in Gender and Consumer Culture. In: McRobbie, Angela – Nava, Mica (eds.): *Gender and Generation.* Basingstoke, 185–214.
- Czak, Iris 1996: Spitzname: Elvis: Interview with Schorsch T. In: Neue Gesellschaft für Bildende Kunst (Hrsg.): *Wunderwirtschaft. DDR-Konsumkultur in den 60er Jahren.* Cologne, 194–197.
- Delille, Angela – Grohn, Andrea 1985: *Perlonzeit: Wie die Frauen ihr Wirtschaftswunder erlebten.* Berlin.
- Dickfeldt, Lutz 1979: *Jugendschutz als Jugendzensur. Ein Beitrag zur Geschichte und Kritik öffentlicher Bewahrpädagogik.* Bensheim.
- Echols, Alice 1992: 'We Gotta Get Out of this Place.' Notes Toward a Remapping of the Sixties. *Socialist Review* (22.) 152. 9–33.
- Ehrenreich, Barbara – Hess, Elizabeth – Jacobs, Jacobs 1986: *Re-making Love. The Feminization of Sex.* Garden City.
- Erd, Rainer 1989: Musikalische Praxis und sozialer Protest. Überlegungen zur Funktion von Rock and Roll, Jazz und Oper. *German Politics and Society* (7.) 3. 18–36.
- Foitzik, Doris (Hrsg.) 1992: *Vom Trümmerkind zum Teenager. Kindheit und Jugend in der Nachkriegszeit.* Bremen.
- Friedlander, Paul 1996: *Rock and Roll. A Social History.* Boulder.
- Frith, Simon – McRobbie, Angela 1990: Rock and Sexuality. In: Frith, Simon – Goodwin, Andrew (eds.): *On Record: Rock, Pop, and the Written Word.* New York, 371–389.
- Fulbrook, Mary 1995: *Anatomy of a Dictatorship. Inside the GDR, 1949–1989.* New York.

- Gilbert, James 1986: *A Cycle of Outrage. America's Reaction to the Juvenile Delinquent in the 1950s*. New York.
- Grossmann, Atina 1997: A Question of Silence. The Rape of German Women by Occupation Soldiers. In: Moeller, Robert G. (ed.): *West Germany under Construction. Politics, Society, and Culture in the Adenauer Era*. Ann Arbor, 33–52.
- Grotum, Thomas 1994: *Die Halbstarcken. Zur Geschichte einer Jugendkultur der 50er Jahre*. Frankfurt am Main.
- Irmscher, Gerlinde 1996: Der Westen im Ost-Alltag. In: Neue Gesellschaft für Bildende Kunst (Hrsg.): *Wunderwirtschaft. DDR-Konsumkultur in den 60er Jahren*. Cologne, 185–193.
- Krüger, Heinz-Hermann (Hrsg.) 1985: „Die Elvistolle, die hatte ich mir unauffällig wachsen lassen.“ *Lebensgeschichte und jugendliche Alltagskultur in den fünfziger Jahren*. Opladen.
- Lamprecht, Helmut 1965: *Teenager und Manager*. Munich.
- Lindner, Rolf 1983: Straße – Straßenjunge – Straßenbande. Ein zivilisationstheoretischer Streifzug. *Zeitschrift für Volkskunde* (79.) 192–208.
- Lindner, Rolf 1986: Teenager – ein amerikanischer Traum. In: Bucher, Willi – Pohl, Klaus (Hrsg.): *Schock und Schöpfung. Jugendästhetik im 20. Jahrhundert*. Darmstadt, 278–283.
- Lipsitz, George 1982: *Class and Culture in Cold War America. A Rainbow at Midnight*. South Hadley.
- Maase, Kaspar 1992: *Bravo Amerika. Erkundungen zur Jugendkultur der Bundesrepublik in den fünfziger Jahren*. Hamburg.
- Mählert, Ulrich – Stephan, Gerd-Rüdiger 1996: *Blaue Hemden, Rote Fahnen. Die Geschichte der Freien Deutschen Jugend*. Opladen.
- Marcus, Greil 1982: *Mystery Train. Images of America in Rock and roll Music*. New York.
- Martin, Linda – Segrave, Kerry 1988: *Anti-Rock. The Opposition to Rock and roll*. Hamden.
- Moeller, Robert G. 1993: *Protecting Motherhood. Women and the Family in the Politics of Postwar West Germany*. Berkeley.
- Prötsch, Hannsgerd 1957: *So müssen unsere Soldaten sein. Eine Betrachtung über das politisch-moralische Antlitz der Nationalen Volksarmee der Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin.
- Rauhut, Michael 1993: *Beat in der Grauzone. DDR-Rock 1964 bis 1972 – Politik und Alltag*. Berlin.
- Roberts, Mary Louise 1993: Samson and Delilah Revisited. The Politics of Women's Fashion in 1920s France. *American Historical Review* (98.) 3. 657–684.
- Ryback, Timothy W. 1990: *Rock Around the Bloc. A History of Rock Music in Eastern Europe and the Soviet Union*. New York.
- Schubbe, Elimar (Hrsg.) 1972: *Dokumente zur Kunst-, Literatur- und Kulturpolitik der SED*. Stuttgart.
- Shaw, Arnold 1974: *The Rockin' 50s*. New York.
- Wittrock, Christine 1983: *Weiblichkeitsmythen. Das Frauenbild im Faschismus und seine Vorläufer in der Frauenbewegung der 20er Jahre*. Frankfurt am Main.
- Zinnecker, Jürgen 1987: *Jugendkultur 1940–1985*. Opladen.